

Що, чим і де пили та їли за часів князів Острозьких

Історики, читаючи архівні справи, переважно звертають увагу на факти та події, які відбувалися в ту чи іншу епоху. А от до якихось побутових дрібничок, зазвичай, уваги набагато менше. Тому в дослідженнях і виник певний перекис в сторону подій доленосних, а про щоденне життя населення ми практично нічого не знаємо. Поповнити цю прогалину можна, якщо прочитати і проаналізувати судові справи, в яких згадувалися певні предмети побуту або події, які спричинилися споживанням якихось страв, або й випадкові записи на вільних місцях в документах. До збору інформації про побут жителів ранньомодерної доби спричинилася група науковців під керівництвом Ірини Ворончук¹; багато інформації щодо кулінарних вподобань надав Ігор Тесленко.

Розпочнемо з жителів міст. Заможні міщани влаштовували в місті власні великі корчми, де вироблялося і продавалося спиртне. Наприклад, в 60-х роках XVI ст. такою корчмою обзавівся луцький бурмістр Василь Лук'янович. Її роботу забезпечували наймані шинкар і його дружина. З відома власника корчми шинкар всіляко ухилявся від сплати податку за винокуріння. Він також ігнорував різні побори. Так, в 1654 р. в обхід митних чиновників в цю корчму було закуплено бочку горілки, доставлену з містечка Муравіца. Не гребували займатися винокурінням і духовні особи. Капітула луцького костелу в одному зі своїх будинків у Луцьку відкрила питний заклад. Торгівля хмільним медом, пивом і горілкою вельми тішила «святих отців», оскільки приносила їм чималі доходи².

В 1562 р. міщани Луцька скаржилися на орендарів корчем, що ті «не жалуючи шкод наших на нас от медов и от пив, от броваров брали, і тих, которіє мещане з меди і з пива по ярмарках и по селах для вишинкованя ежчали, грабят и забирают, іж мещани перед ними з места нигде з питем виехати не імеют и тим себе пожитку жадного не мают и доми свої позаставлявши, а інший пусто оставивши проч ся розходять»³.

Луцькі міщани, які займалися винокурним промислом, в ярмаркові дні

¹Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. / НДІ укр-ва МОН України, ЦЦІА України, м. Київ, ГО «Центр досліджень та відродження Волині». – К.: Фенікс, 2014. – 776 с., іл. – (серія документальних джерел).

²Так само.

³Сас П.С. Феодальні міста України в кінці XV – 60-роки XVI в. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 66.

збували спиртні напої по містечках і селах. Так, міщанин Петро Юшкевич разом зі своєю дружиною і наймичкою продавали на розлив мед і пиво «в буде своєю» на ярмарку в містечку Жидичин. У 1560 р. луцький міщанин Іван Іванович був орендарем корчми в с. Ощов (Луцький повіт). Житель Луцька Томило Лодижич також виступав орендарем корчми в с. Лаврів на Волині. Протягом тривалого часу він варив там горілку в двох котлах. При цьому частина основних засобів виробництва належала самому орендарю, зокрема, «котел добрий горівчаний, до того суду, бочок пивних восьми, надовби суду дробового двадцятєро». Протягом 1565-1567 рр. орендарем корчми в с. Липа, що належало Яну Коблінському, виступав купець і лихвар Баткен Місанович⁴.

Корчми зазвичай знаходились на проїжджих трактах. В містах побутував інших тип питтєвих закладів – пивниці, які знаходились в підвальних приміщеннях і інколи виконували, крім пиття та харчування, й інші функції, зокрема, призначалися для розваг знатних гостей під час з'їздів.

Якщо говорити про пивниці, слід зупинитися на двох їх типах. Перший тип мав тільки складське призначення, а інший тип належав до розважальних закладів. Так, інвентар замку в старому Заславі, описаний за розпорядженням брацлавського воєводи князя Олександра Заславського 1622 року 15 липня, фіксує: «Біля мосту є пивниця велика в котрій бочок пивних різних багато («We dla mostu iest piwnica niemala, w ktorej bezek piwnych roznych»). Посеред замку пивниць дві з льохами, побудованих давно («Wpocierod zamku piwnic dwie z lochami zrobionych iusz dawno pobite prze ciwko ogroda z balasami obwiedziony»)» [1, с. 549]. Та ж сама ситуація стосується і інших замків Волині, Поділля та Галичини.

Інший тип, тобто розважальні пивниці, ймовірно, знаходився найчастіше поблизу міського уряду, а, можливо, і в самій ратуші. Варто відзначити, що, на відміну від західноєвропейських трактирів, призначених для певних нижчих соціальних верств, на Волині, як і у всій Речі Посполитій, пивні льохи носили характер інтелектуально-розважальних комплексів. Оскільки інформації про острозькі пивниці не залишилося, за приклад візьмемо місто Люблін. Там в будинку №8 на Ринку в приміщенні погребів збереглися розписи, які прикрашають стелю і стіни⁵.

Вісім картин, які знаходяться в цьому погребі, оздоблені пишними рослинними і квітковими орнаментами. Картини обрамлені гарними ренесансними рамами, а під ними розміщені картуші з написами латинською і німецькою мовами, які стосуються даних зображень. Крім того, над

⁴Сас П.С. *Феодалні міста України в кінці XV – 60-роки XVI в.* – К.: Наукова думка, 1989. – С. 66.

⁵Бендюк М. *Використання стінних розписів в інтер'єрі пивниць та їх побутування у XVI – поч. XVII ст.* / *Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України 2012.* 15-16 червня 2012.

входом і буфетом розміщені окремі картуші з написами. Картина на стелі зображає «Фортуна» або «Венеру», яка виходить із води; напис під нею нерозбірливий. На боковій стіні зліва від входу знаходиться картина без напису з сидячою «Данаїдою» («Венерою») та «Купідоном», що стоїть на колінах на фоні пейзажу. Наступний твір зображає двох філософів – Демокріта і Геракліта – з сильно пошкодженим написом. Далі йде картина, де зображено дерево з фруктами у вигляді жіночих голів, під ним знаходиться чоловік, який збиває палицею ці фрукти. Латинський напис під зображенням є пародійною переробкою вірша Марціала і розповідає про щасливого власника садка, який перевершує садок Алкіноя⁶.

Перша картина від вікна є ілюстрацією до вірша Горація з книги Од – про «Всеомогутність грошей». Наступна картина зображає великий кошик, з якого чоловік і жінка вибирають собі коханців. Німецький напис під нею говорить про відносність щастя в шлюбі. Сусідня фреска зображає сцену, в якій молодий чоловік в товаристві жінки показує в дзеркалі на старого, що обнімає оголену жінку. Картина на короткій стіні зображає «Тріумф кохання». На фоні розміщено відкритий намет і втілення Чуттєвості (під виглядом сліпого Ерота) і Чистоти. На першому плані знаходиться алегорична фігура, що підтримує плащ, під яким містяться знаки, що символізують владу. Над каміном картуш із зображенням мавпи і підписом, а над дверима і буфетом – вірші Горація, які закликають до веселощів. Будинок, де знаходиться описаний підвал, належав у XVI ст. шляхетській родині Любомельських.

Підтвердженням популярності не зовсім моральних розписів (для XVI ст.) в будинках, а зокрема і в пивницях, служать згадки релігійних авторів. Зокрема Фабіан Бірковський в одній зі своїх проповідей говорить: «Наші єретики образ Христа розп'ятого з опочивалень та мешкань викидають і на те місце фавнів і мальованих купідонів, Венер і Фортун над столом вішають, з пекла викликають безстыдну богиню ... а Венера має німб»⁷.

В замках та будинках князів, і Острозьких в тому ж числі, попід стінами знаходились лави, скрині та столи; часом в описах навіть фільварків згадуються шафи. Шафи того часу – це поставленні одна на одну скрині⁸.

Звичайно, що князь сидів на найпочеснішому місці. Зазвичай це було велике крісло у вигляді трону. Колекціонер Злотницький (поміщик з містечка Гоща) ще у XIX столітті згадував, що у його колекції є трон і крісло князя Острозького.

⁶Dutkiewicz J. *Malowidła z XVI w. w tzw. Winiarni w Lublinie // Studia renesansowe II.* – Wrocław 1957. – С. 135.

⁷Бісфорт І. *Звичаї в давній Польщі.* – Варшава, 1932.

⁸Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. / НДІ укр-ва МОН України, ЦЦІА України, м. Київ, ГО «Центр досліджень та відродження Волині». – К.: Фенікс, 2014. – 776 с., іл. – (серія документальних джерел). – С. 50.

На прийомах сенаторам і найбільш достойним гостям виділялися окремі стільці зі спинками. Менш почесні гості сиділи зазвичай трохи на віддалі і на лавах.

Вся їжа подавалась на срібних тарелях, а напої в срібних келихах. Цікаво що князь Януш Острозький возив за собою дві скрині срібного посуду.

На звороті одного з документів, які належать князю В.-К. Острозькому, писар записав рецепт горілки. Вірогідніше за все, що цю горілку любив пити якраз князь, тому що інгредієнти там були такі, що дозволити собі їх купити міг далеко не кожен. Горілка князя Острозького складалася з таких екзотичних продуктів, як канарський цукор (тростиновий цукор, який привозили з Канарських островів), гвоздика, агаріка, мехіокан і т. п., а також і місцеві трави.

Крім горілки, при дворі князя пили і вино; зазвичай це було «канарське вино». Мальвазія – саме під такою назвою було відоме це вино по всій Речі Посполитій, дуже популярне серед руських магнатів.

Мальвазія (мальмазія) – солодке лікерне вино (солодка мадера) з винограду з такою ж назвою. Virізняється незвичайним приємним солодким смаком і букетом. Починаючи з XVIII століття, з'явилася тенденція поширювати цю назву на усі солодкі вина.

У XVI столітті у Великому князівстві Литовському мальвазія вже вважалася одним з традиційних алкогольних напоїв, про це згадує Іван Мелешко у своєму сеймовому виступі: «... кури готувати, їх варити и смажити, торти з цинамоном (кориця) та мигдалем цукровати. Добра була гуска з грибами, качка з перчиком, печінка з цибулею або часником; а інколи каша рижова (рисова) з шафраном (*рисову кашу могли собі дозволити лише найбагатші люди, бо коштувала вона дорого.* – М. Б.); вина венгерського не заживали раніше, мальмазію скромно пивали, медок и горілочку дубали»⁹. Януш Острозький спеціально відправляв людей до Угорщини, щоб привезти вина «венгерського» до княжого столу.

Зі спиртних напоїв згадувалось острозьке пиво, яке наливали у високі, циліндричної форми скляні посудини. Туди ж кидають грінки з хліба, підсмажені на олії. Януш Заславський, видаючи заміж свою доньку (внучку князя Василя-Костянтина), окремо зазначав, що необхідно на весіллі поставити острозьке пиво. Також пили й мед (хмільний напій) та квас грушевий.

Що їли? В меню княжому згадуються булки питльовані (тобто замішані на борошні вищого гатунку-питльованому). Каплуни (кастровані півні). Каплуна готували цілком, переважно запікали як парадну страву.

Лососів, запечених в горщику, любив їсти князь Василь-Костянтин Острозький.

⁹М. К. Дабрынін. *Беларуская літаратура. Старажытны перыяд.* – Мінск, 1952. – С. 263-264.

Щуки «головні», з Дубна або Межиріча, «Заливкова» риба в діжках.

Каштани (очевидно, ті, що їстівні, тобто спеціальні сорти), а також – слимаки, помаранчі, вишні з грушками, залиті медом, солені сливи, квашена капуста, солоне м'ясо страусів, оселедці.

Солодощі ручної роботи, у т. ч. бісквіти, «трояндові цукерки», пряники, марципани. Були і інші делікатеси, – наприклад, запечені лосі, воли.

За актом введення у володіння Острозькою волостю Беати та Гальшки Острозький 1542 р., в замку острозькому зберігалися декілька барил заповнених вишнями з грушками, залитих медом, квашена капуста, також барильця з солоними сливами, квас грушевий декілька бочок¹⁰.

Про звичаї того часу говорить такий апологет монастирського життя, як Іван Вишенський. Він зазначає, що навіть шанованих ним ченців можна було зустріти в той час за пиятикою в корчмі. До згубних розкошів він відносить і такі людські смаки, які засуджувати нікому, крім аскета, не спаде на думку: «... ще ти кровоїд, м'ясоїд, волоїд, худобоїд, звіроїд, свиноїд, куроїд, гускоїд, птахо їд; ситоїд, ласоїд, маслоїд, пирокоїд; ще ти периноспал, мякоспал, подушкоспал; ще ти тіло угодник, тіло любитель, кровопрагнитель; ще

ти перцелюбець, шафранолубець, імбиролубець, гвоздиколубець, кминолубець, цукролубець, та іншої бридні гірко – і солодколюбець».

З усього цього можна зробити висновок, що кулінарні смаки українців не змінилися за останні чотириста років.

¹⁰Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття. – С. 21.